

تولد رمانس نو^(۱)

شهناز صاعلی

هری پاتر، هم‌چون کالایی مصرفی است که در عین حال، الگوهای خواندن و ذوق زیبایی‌شناسی عمومی را شکل می‌دهد. جذبه و گیرایی شگفت‌انگیز کتاب‌های رولینگ، مرهون قهرمان آن، هری پاتر است. «عده‌ای نیز آن‌ها را داستان‌های مدرسه‌ای (School Story) می‌دانند که در حدود استهزای سیستم آموزش خشک و ملال‌آور مدارس است که موجب واژدگی بچه‌ها از درس و مدرسه می‌شود (میشل پی‌نه PAYNE (Bookbird, vol 41.No.2, 2003)، ص ۲۰.

اما صرف‌نظر از تمام این اظهارات که هر یک قسمتی از ویژگی کتاب‌های رولینگ را آشکار می‌کند، به راستی چه چیز موجب چنین موفقیت شگفت‌انگیزی شده است؟ امروزه دخالت وسایل ارتباط جمعی، در تعیین ذوق و سرگرمی عمومی، امری انکارناپذیر است، اما در مورد هری پاتر، این نکته را باید در نظر گرفت که ابتدا موفقیت جلد اول کتاب بود که تبلیغات و حمایت وسیع وسایل ارتباط جمعی را سبب شد. کتاب‌های رولینگ، در مقایسه با دیگر قصه‌ها و افسانه‌ها و داستان‌هایی از این دست و نویسندگانی چون پالمن، داینا جونز و... چه مؤلفه منحصر به فردی دارد؟ داستان‌های

به راستی چه رخ داده است؟ چه چیز موجب شده که مجموعه کتاب‌های هری پاتر، چنین با اقبال عام روبه‌رو شود تا حدی که به عنوان یک پدیده، پدیده هری پاتر یا پدیده جی، کی رولینگ، از آن نام ببرند؟ کتاب‌های هری پاتر، ویژگی پدیداری دارند؛ زیرا در عین عادی و معمولی بودن، فوق‌العاده و استثنایی‌اند. در توضیح و تبیین موفقیت رولینگ، اظهارات موافق و مخالف بسیاری شده که می‌توان آن‌ها را گرایش‌های مختلف از یک «گفتمان»^(۲) پدیداری» پنداشت. خود رولینگ و نیز مدیران انتشارات بلومزبری (Blooms Bury) در لندن، هرگز تصور نمی‌کردند کتاب چنین موفقیت بزرگی کسب کند. عده‌ای کتاب‌ها یا به عبارتی ظهور اسطوره رولینگ را داستان از حسیض فقر به اوج ثروت رسیدن مادری تنها می‌دانند که از طریق رسانه‌های جمعی، گسترش یافته است.

پدیده هری پاتر، نشان‌دهنده شرایطی است که ادبیات کودک با دگرگونی نهادهای آموزشی، تغییر روابط خانوادگی، ظهور شرکت‌های مختلط کنترل‌کننده وسایل ارتباط جمعی و بازار تقاضا، تولید و با اقبال عام مواجه می‌شود. کتاب‌های

رولینگ، بسیار پیچیده‌تر از داستان‌های کلاسیک پریان است. بنابراین، نمی‌توان آن‌ها را در ردهٔ افسانه پریان قرار داد. رولینگ در مصاحبه‌هایش، به هیچ‌یک از موارد ذکر شده (تا آن‌جا که من می‌دانم) اشاره نکرده است. او گفته: «آن‌چه می‌خواستم، می‌نوشتم؛ آن‌چه موجب سرگرمی من می‌شد.»^(۳) رولینگ خود نمی‌دانست که روزی پدیده‌ای ادبی خواهد شد و نوع ادبی جدیدی خلق خواهد کرد؛ یعنی «رمانس نو» را.

همه با تعریف و شرح رمانس آشنا می‌باشیم: «شاخص عمده، ماجراهای آن است که به سلحشوران و شهسواران مربوط می‌شود و یا به ماجراهای عاشقانه می‌پردازد. لحن رمانس، به اندازهٔ اشکال حماسی، پهلوانانه نیست. رمانس ظرافت و پیچیدگی بیش‌تری دارد و در آن، به وجه و هم‌انگیز، توجه بیش‌تری شده است» (تاریخ نقد، ج ۱، ص ۴۳۸).

«گرچه زمینه عشق روحانی (Courtly Love) منحصر به رمانس نمی‌شود، از جنبه‌های ضروری آن است. آرمان شهسواری، با تأکید بر گذشته نسبت به معاندان و رفتار پسندیده و خصال شجاعت و وفاداری و صیانت شرف، از ملزومات رمانس است که در محیطی آکنده از رقابت سلحشوران و ماجراهای به ویژه عاشقانه صورت می‌پذیرد» (همان منبع).

رولینگ در کتاب‌های خود، با اخذ سه ویژگی رمانس در معنای کلاسیک و قدیمی، آن را به «شکلی نو» خلق کرده است. سه ویژگی:^(۴)

۱- قهرمان

۲- وجه و هم‌انگیز (اسرارآمیز)

۳- عشق

۱. قهرمان

قهرمان رولینگ، پسرکی لاغر و کم‌رو، اما با اعتماد به نفس و دارای استعدادهای ماوراءطبیعی است که او را قادر می‌سازد اعمال قهرمانی انجام دهد و بر قدرت‌های نفع‌طلب شیطانی غلبه کند؛ مانند شوالیه افسانهٔ آرتور شاه. هری پاتر به عنوان یک شخصیت داستانی، در وهله اول، فردی کاملاً عادی و معمولی به نظر می‌رسد و بیش‌تر شبیه یک «کرم‌کتاب» است تا یک قهرمان، اما بیش از آن‌چه ظاهرش نشان می‌دهد، در چپته دارد. او یکی از قهرمانان اسطوره‌ای برگزیده است که قدرت‌های بالاتر او را برگزیده‌اند تا دوستانش و جهان را از شر نیروهای شیطانی نجات دهد.

هری پسرکی ممتاز (اصل و نسب‌دار و نمونه) است. او فحش نمی‌دهد، با انگلیسی معیار و دستوری حرف می‌زند، بزرگ‌ترها به او احترام می‌گذارند و رفتار ایده‌آل و بی‌عیب و نقصی دارد. او صادق و رک است. او روح منتخب برای دفاع از معصومیت و پاکی و شرافت، در مقابل نیروهای شیطانی است [این امر بیشتر در چهرهٔ ساده و نجیب او که گاه ساده‌لوحانه نشان می‌دهد، بیش‌تر جلوه دارد].

طرح رمان‌ها نیز تا حد زیادی با ساختار افسانه‌های قدیمی شباهت دارد. قهرمان بی‌ادعا و کم‌رو که ابتدا نمی‌داند چه قدرتی در چپته دارد، همراه گروه مبلغین مذهبی، خانه را ترک می‌کند و یا از خانه رانده می‌شود و پس از طی مراحل و انجام کارهایی، به خانه باز می‌گردد. این قهرمان، معمولاً وارد جنگلی اسرارآمیز یا قلمروی ناشناخته می‌شود و در مسیر خود، حیوانات یا کسانی را ملاقات می‌کند که در بازگشت، هدایایی به او می‌دهند و او را کمک می‌کنند. گاه با شخص فرزانه

P.71.

به همین شیوه، داستان‌های اسرارآمیز و معمایی کودکان متأخر، جایی برای این نوع عدم قطعیت و شک و تردید باقی می‌گذارند. این وضعیت مرموز در متون کودکان، حس معناداری از خود می‌آفریند که غالباً خلاقه و زایاست. تا پیش از نیمه قرن نوزدهم، ادبیات کودک مبنی بر آموزش اخلاقیات، براساس قوانین و رسوم تثبیت شده اجتماعی بود. «با از دست رفتن اصول اخلاقی و مذهبی که مشخصه قرن بیستم است، عالم به عنوان عرصه‌ای اسرارآمیز و غیرقابل تبیین، در پیش روی انسان (غربی) قرار گرفت. چرخش از آن چه ما اسرار و معماهای عقلانی می‌نامیم، به سمت آن چه اصطلاحاً اسرار ماورای طبیعی نامیده می‌شود، در آثاری مثل «باغ نیمه‌شب تام»، از فیلیپا پیرس که جزء برجسته‌ترین رمان‌های کودک در قرن بیستم قلمداد می‌شود، نمود می‌یابد.» (همان)

اسرار عقلانی و ماوراء طبیعی، در تقابل با یکدیگر نیستند و یکدیگر را نفی و نابود نمی‌کنند. ورود اسرار و امر ناشناخته، به حوزه ادبیات کودک، از طریق ادبیات دینی و مذهبی صورت گرفته است. «الگوی جریان امر ناشناخته یا اسرارآمیز در داستان‌ها را می‌توان بدین‌گونه ترسیم کرد: حرکت از اسرار و امور ناشناخته مذهبی، برای شرح و تبیین یا برانگیختن حس شکوه و ابهت نسبت به آن، حرکت به سمت اسرار و امور ناشناخته که به لحاظ عقلانی قابل حل هستند؛ از طریق توضیح و شرح امر ناشناخته و (در آخر) حرکت به سمت امور ناشناخته و اسرار غیرقابل حل ماورای طبیعی.»

Mystery in... P.4.

و حکیمی روبه‌رو می‌شود که از او حمایت و پشتیبانی می‌کند. در جایی یا جاهایی با غول، دیو، حاکم ستمگر یا دشمن می‌جنگد و بر او غلبه می‌کند. او همیشه دشمنان را از پای درمی‌آورد و سپس به خانه باز می‌گردد و زندگی عادی خود را از سر می‌گیرد.

۲. وهم‌انگیزی (اسرارآمیزی)

ادبیات اصیل و شاخص و متون معاصر عامه‌پسند پرراز و رمز، به دو دسته تقسیم می‌شود: «الف) عقلانی: که در آن، اسرار و معما مطابق نظر شخصیت داستان یا خواننده خردمند حل می‌شود و دیگر معمایی وجود ندارد.

ب) اسرارآمیز و آمیخته به معماهای ماورای طبیعت: این‌گونه اسرار، عموماً با شَم و غریزه شخصیت داستانی یا خواننده حل می‌شود و اسرار هم‌چنان باقی هستند.

اسرار و معماهای عقلانی، به شرح و تبیین نیاز دارند. اسرار ماوراءطبیعی، پذیرش راز و رمز را به عنوان مؤلفه‌ای غیرقابل توضیح و تبیین در زندگی بشر، در پی دارند.

(Mystery in Children Literature) p.2.

ماریا نیکولایوا می‌گوید:

«در دهه ۱۹۵۰، نشانه‌های داستان تخیلی، دگرگونی را می‌آغازد. در کتاب‌های نویسندگان انگلیسی لوسی. إم. بوستون (M. Boston) و فیلیپا پیرس (Pearce)، مکانیسم حوادث خارق‌العاده آشکار نیست و خوانندگان و شخصیت‌های داستانی، با اسرار و معماها و چیزهایی که درباره آن شک و تردید دارند، به عنوان واقعیت جادویی مواجه می‌شوند.»

Children Literature Comes of age

به عقیده‌ای. ام. فورستر، امر ناشناخته یا راز و رمز، جزء لازم و مکمل رمان به عنوان یک نوع ادبی است. او می‌گوید: «امور ناشناخته جزء بنیادین ساختار طرح‌های موفق‌اند.» (منبع بالا)

راز و رمز در متون انگلیسی و آمریکایی (به عبارتی، در نظر نویسنده انگلیسی و آمریکایی) دوگونه تعبیر می‌شود. از دید نویسنده آمریکایی، رمز و راز، یعنی داستان پلیسی (می‌توان به شیوه‌های عقلانی، آن را حل و فصل کرد)، اما رمز و راز در نزد نویسنده انگلیسی، دامنه‌ معنایی گسترده‌ای دارد که شامل داستان پلیسی، به انضمام امور وهمناک و خرافاتی «یدرک ولایوصف» است. این اختلاف نگرشی، به تفاوت‌های فرهنگی و نیز تمایلات نویسنده، هنگام نوشتن نیز بستگی دارد.

۳. عشق

کتاب‌های هری پاتر را می‌توان جزو کتاب‌هایی دانست که از عشق و درباره‌ عشق و محبت می‌گوید. اگرچه در دو رمان آخر، مسایلی چون خشونت، اوباشگری در فوتبال و... طرح می‌شود، این‌ها عمیق نیستند. داستان‌های رولینگ را با کتاب‌هایی از این دست، از نویسندگانی چون پالمن (رمان سه جلدی سپیده شمالی) و داستان‌های پنج جلدی لیمونی اسنیکت (LEMONY SNICKET) که آکنده از قتل و جنایت وتوطئه و خشونت است، مقایسه کنید. در دنیایی که از عدم قطعیت و شک و تزلزل و بی‌اطمینانی به توانایی مقابله و دفع تیره‌های شیطانی آکنده است، هری پاتر، شوالیه پاک‌نیت از راه می‌رسد و می‌گوید با اعتماد و اتکا به یکدیگر و

همبستگی، می‌توان بر نیروی شر پیروز شد. اما صرف‌نظر از سه مؤلفه بنیادین گفته شده، عامل مهم دیگری که می‌توان آن را هم چون پوششی برای گردآوری و ترکیب این مؤلفه‌ها به طور موفقیت‌آمیز دانست، وجه سرگرمی و کمیک کتاب‌های رولینگ است. به یاد داشته باشیم که رولینگ گفته: «آن چه دلم می‌خواست، می‌نوشتم؛ آن چه موجب سرگرمی و خوشحالی من می‌شد.» البته به نظر من، چنین طنز و تا حدی وجه سرگرم‌کننده در رمان‌های سلحشوری که مهم‌ترین آن دون کیشوت است، وجود دارد.

لذت خواندن کتاب‌های هری پاتر را شاید بتوان با لذت و سرگرمی فیلم‌های والت دیسنی، داستان علاءالدین، جک غول‌کش،... و اخیراً بازی‌های فوتبال که تب جهانی یافته و توأم با اوباشگری است، مقایسه کرد. یک وجه عمده قبول عام یافتن این کتاب‌ها، همین است. رولینگ با قدرت تخیل خارق‌العاده خود، توانسته عناصر اصیل و بنیادین فرهنگ غرب را در بستر زمان معاصر جاری سازد. شاید بتوان نبوغ خانم رولینگ را که به خوبی تمایل عموم مردم امروز را به خرافات و امور غیرقابل درک، شناخته و از آن استفاده خلاقه کرده است، در حد نبوغ یک دانشمند علوم اجتماعی و یا کارآگاه مافوق هوشمندی چون شرلوک هولمز دانست.

پی‌نوشت

۱. این تعبیر از خود من است.
۲. این اصطلاح از جک زابیس است.
۳. نقل از جک زابیس در کتاب
Sticks and stones. 2001, Routledge.
۴. ترکیب این سه ویژگی، از نگارنده است.